

att deltagarna ställt upp sig för fotografering. Dessa praktiker – i dag i stor utsträckning ersatta av digitala plattformar som Facebook och Instagram – handlar inte bara om att minnas det som varit, utan har utgjort olika sätt att odla gemenskap och identitet, båda avgörande för forskarrollen.

Men gemenskap och identitet skapas också på en institutionell nivå, och för en organisation som Vetenskapsakademien har minnespraktiker alltid varit ett centralt inslag i verksamheten. Redan i de första stadgarna slogs det fast att viktiga dokument skulle arkiveras och att avlidna ledamöter skulle hyllas med parentationer, två tämligen olikartade sätt att minnas. Under åren har man sedan engagerat sig i en mångfald liknande aktiviteter. Man har slagit medaljer och delat ut minnespenningar, man har organiserat jubileumsfiranden och över huvud taget vinnlagt sig om att vårda minnet av sina namnkunniga medlemmar och sin akademi. Aktiviteter som dessa spelar en viktig roll för alla kunskapsorganisationer – de skapar och upprätthåller traditioner som internt kan bidra till samhörighet och en gemensam identitet, samtidigt som de tjänar till att befästa organisationen och dess verksamhet i det allmänna medvetandet. För en vetenskaplig akademi har minnespraktiker också varit viktiga för att cirkulera föreställningar om vad vetenskap och inte minst själva forskargestalten är för något. Därmed länkas också denna typ av minnespraktiker till den kunskapsbildande verksamheten.

Det finns många exempel på minnespraktiker av mer officiös karaktär och detta avsnitt avslutas med en samling bildessäer där symbolproduktion står i centrum. Den första av dessa är en essä om hur Akademien lite motvilligt gjorde Emanuel Swedenborg till en av sina märkesgestalter. Essäerna handlar därefter om Akademiens högtidsdag, instiftad för att i offentligheten minnas vetenskapsåret som gått, och om en medalj präglad med syftet att uppmärksamma Akademiens insatser rörande befolknings- och naturresursfrågor. Minnestemat avslutas sedan med en triptyk bildessäer om Linnéjubileets historia. Jubileet firades första gången 1807, hundra år efter Linnés födelse, och har sedan firats igen 1907 och 2007. Som vi ska se har både intresset och formerna för detta jubileum skiftat högst väsentligt under seklens lopp.

BESÖKARE VID KRISTINEBERGS ZOOLOGISKA STATION
fika på verandan sommaren 1935. I mitten sitter föreståndare
Gunnar Gustafson.

MÅNGA AKADEMI-
LEDAMÖTER prenume-
rerade på AB Press-
urklipps bevakning
av tidningsmaterial.

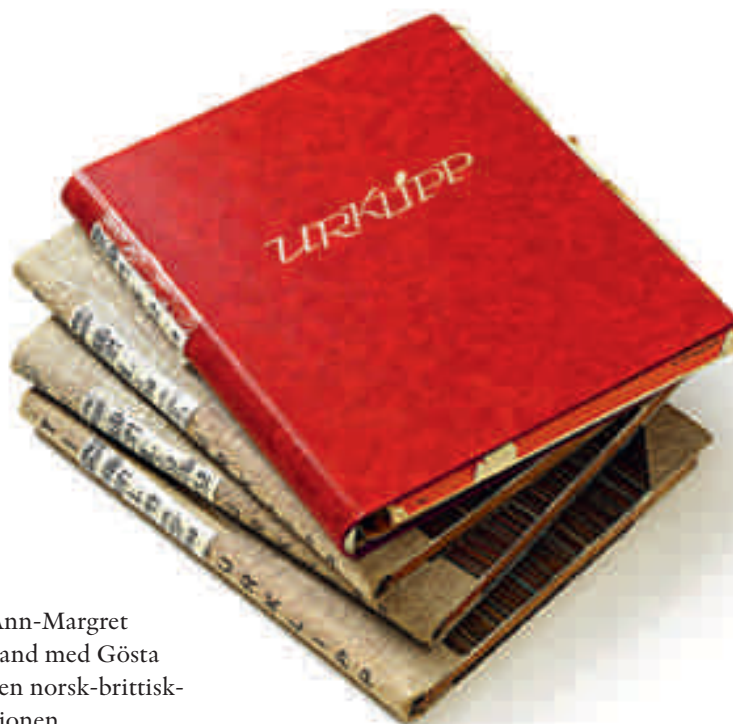

Klippböckernas vetenskapshistoria

Solveig Jülich

I arkivet efter meteorologen Gösta Liljequist finns fyra böcker med fasttejpade lappar på ryggar där orden "Tidningsurklipp", "Maudheim" och olika tidsperioder skrivits för hand. De är numrerade och har samma format, men medan de tre första är klädda i beigebrun väv har den fjärde ett blodrött omslag i skinnimitation. Dessa klippböcker innehåller en mängd material hämtade från dagstidningar och populära tidskrifter kring den norsk-brittisk-svenska expeditionen till forskningsstationen Maudheim i Antarktis 1949–1952. Liljequist var expeditionens andremeteorolog och fotograf. Under hans två år långa bortavaro klippte hustrun Ann-Margret Liljequist ut notiser och artiklar och klistrade in dem i böckerna. Den fjärde, blodröda volymen sammanställdes efter hemkomsten och klippen förmedlar sammantagna en bild av Liljequists och de andra expeditionsdeltagarnas segertåg i den svenska offentligheten.

Liljequists klippböcker är inga unika föremål i Vetenskapsakademiens arkiv. Tvärtom innehåller ett stort antal personarkiv klippböcker i olika material, storlekar och utformningar. Några av de tidigaste exemplen är tre blå skrivhäften med tidningsurklipp kring Vegaexpeditionen 1878–1880 i Adolf Erik Nordenskiölds arkiv. Häftena är inte framställda för att organisera pressmaterial utan består av blanka sidor som klistrats ihop och försetts med omslag i blått. Innehållsförteckningen och pagineringen är gjord för hand och urklippen har klistrats in i enkla spalter i kronologisk ordning. Men merparten av klippböckerna i arkivet är från 1900-talets första hälft och är specialgjorda för ändamålet med förtryckta blad. Särskilt omfattande är samlingen av Sten Bergmans klippböcker som innehåller ett yvigt material kring hans expeditioner i Asien och hans framgångsrika karriär som föreläsare i radio och populärvetenskaplig författare.

KLIPPBÖCKERNA som Ann-Margret Liljequist skapade i samband med Gösta Liljequists deltagande i den norsk-brittisk-svenska Antarktisexpeditionen.

Ansamlingen av klippböcker i arkivet kan ses i ljuset av den stegrade utgivningen och läsningen av tidningar i Sverige från 1870-talet och framåt. Antalet tidningar ökade lavinartat, vilket skapade nya möjligheter för människor att få kunskap om vad som pågick i världen. Men vissa såg i stället ett hotande informationsöverflöd som behövde hanteras. Välkänt är filosofen och civilisationskritikern Vitalis Norströms utskåpande av pressen i boken *Masskultur* från 1910:

vilken psykisk energi måste inte läggas ned bara på att läsa dagens tidningar, diskutera dagens frågor med våra bekanta, med ett ord på att balansera den öfverströmmande mängden af flyktiga och värdelösa intryck och dito idéassociationer, framförda i brokigheten, oron och jäktet rundt omkring oss.

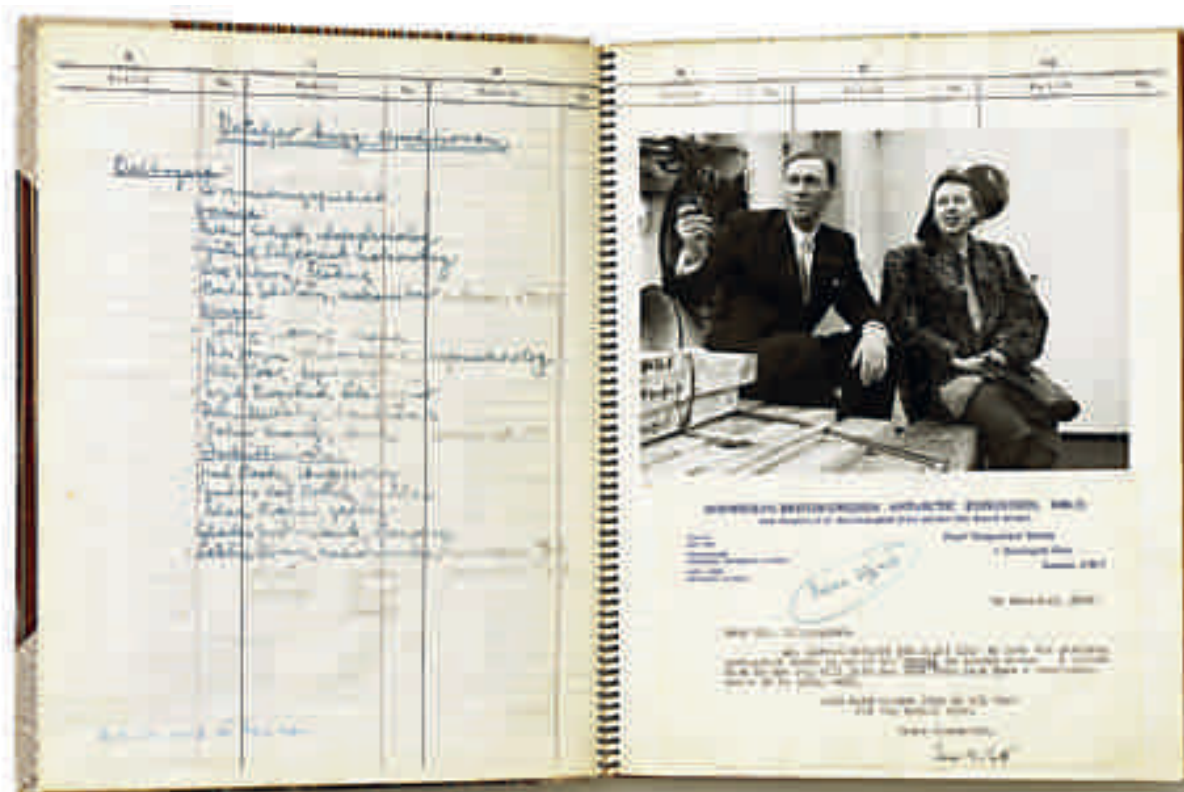
Klippsamlandet kan betraktas som en reaktion på dåtidens behov av att skapa organisation i, bevara och få överblick över informationen. Snart växte en marknad fram för företag som samlade in relevanta tidningsartiklar, på uppdrag av såväl andra företag som organisationer och privatpersoner. I Sverige grundades Svenska Argus 1898, och 1903 startade Svenska Telegrambyråns avdelning för pressurklipp. Dessa klippbyråer slogs sedermera ihop till AB Pressurklipp, och de bevarade personarkiven på Centrum

för vetenskapshistoria vittnar om att många bland Akademiens medlemmar prenumererade på pressmaterial rörande sina specialområden. Dessutom hade flera ledamöter beställt bevakning av vad tidningarna skrev om verksamheter som rörde den egna personen – alltifrån recensioner av böcker till föreläsningverksamhet och deltagande i offentliga evenemang.

Det var också kring sekelskiftet 1900 som företag började saluföra särskilda böcker "För Tidnings-Urklipp", vilka en del ledamöter införskaffade och fyllde med material. I reklamen för Wilhelmssons Boktryckeriaktiebolag framhölls att deras produkt med register och gummerade fästrutor lämpade sig för vetenskapsmän, lärare, politiker, affärsmän och konstnärer, "för enhver som förstår läsa tidningar, d.v.s. klipper det bästa av dessas innehåll". Detta appellerade tydligen till Svante Arrhenius och Nils Holmgren som båda har flera av Wilhelmssons klippböcker i sina arkiv.

Klippböckernas variation av utseenden blev större under 1900-talets första del. Fler företag introducerades på marknaden och olika formgivningstrender satte sina avtryck på böckerna. När mediet var nytt kring 1900 imiterade klippböckernas omslag praktverkens dekorativa uttryck, men i en senare, mer etablerad fas vid seklets mitt kom de att präglas av en funktionalistisk stil där saxen och klisterburken fick symbolisera vad som uppfattades vara specifikt för mediet. Kontrasten mellan å ena sidan Sten Bergmans 1950-talsvolym i grå väv och med sober herre i klippartagen som bild på omslaget, och å andra sidan Georg Borgströms klippböcker från sent 1960-tal kunde inte vara större. På de senares ryggar står det visserligen "Pressurklipp" med förtryckt text, men plastomslagen och de överfyllda plastfickorna med klipp om den hotande befolkningsexplosionen skvallrar om ett medium i kris.

Det finns nästan ingen information om klippböckerna i Vetenskapsakademiens arkiv som gör det möjligt att säga vem som höll i saxarna och klistrade in texter och bilder. På tidningarnas redaktioner hade klipparna en anonym och underordnad roll i förhållande till de skrivande publicisterna och reportrarna på fältet. Klipparna utförde ett mekaniskt arbete och bedömdes inte själva tillföra något till materialet. På motsvarande sätt förefaller det som om namnen på de personer som gjorde urklippen till ledamöternas klippböcker inte ansågs viktiga att nämna eller lyfta fram. I en del fall är det sannolikt ledamöterna själva som är upphovsmännen, men lika ofta kan man anta att det är en familjemedlem som stått för klipparbetet. Liljequists klippböcker kring expeditionen till Maudheim i Antarktis 1949–1952 sticker ut genom att Ann-Margret har skrivit in, om inte sitt namn, så i alla fall "från makan". I många fall ersattes det manuella klipparbetet i hemmen av AB Pressurklipps prenumerationstjänst, men fortfarande krävdes en aktiv insats från en person som var villig att ägna tid och möda åt att foga in materialet på sidorna.

ANN-MARGRET LILJEQUIST fyllde klippböckerna med tidningarnas nyheter om expeditionens äventyr men också mer personligt material.

Flera av de tidiga klippböckerna har bruksanvisningar inklistrade på insidan av det främre omslaget. Till Wilhelmssons Boktryckeriaktiebolags böcker medföljde remsor av gummerade pappersrutor som användes för att fästa urklippen på sidorna. Det var viktigt att inte vara för frikostig med saliven och att föra tummarna på rätt sätt:

[man] anfuktar lindrigt å båda sidor en eller ett par rutor af gummi-papperet, som därefter med andra handen föres *under* urklippet, samtidigt med att första handens tumme trycker stadigt till, hvarefter den kvarvarande gummiremsan afrifves, för att användas vidare på samma sätt.

Några av klippböckerna från 1950-talet i Sten Bergmans arkiv är ringpärmar från Esselte med instruktioner till användaren om hur ett register kan skapas ”genom att avklipp alltefter behov göres längs den yttre punktlinjen

samt snedlinjerna”. Med rätt teknik kan man åstadkomma ”rubrikregister till 6 olika ämnesgrupper”.

De tidiga klippböckernas inlaga försökte efterlikna tidningsformen genom förtryckta blad med tre spalter. Även bokvärldens logik gjorde sig gällande i de olika registerformaten. Dessa mediala förutsättningar styrde otvivelaktigt insamlandet, urvalet och organiseringen av tidningsurklippen. En av Alfred Gabriel Nathorsts klippböcker utgörs till stor del av en löpande dokumentation av den nationella och internationella tidningsrapporteringen kring sökandet efter deltagarna i Andrées polarexpedition åren före 1900. Likaså är Sten Bergmans klippböcker sprängfyllda med artiklar och reportage om hans äventyrliga resor i världen – varvade med notiser om att han korats till den populäraste radiorösten och utklippta reklamannonser för hans bok *Min far är kannibal* (1959). Det är de stora händelserna och offentligt kända personerna som uppmärksammas i tidningarna – och ledamöternas böcker reproducerar detta mönster. Mer vardagliga nyheter kring vetenskapens arbete och rutiner var mindre populära i pressen och hade följaktligen inte en lika framträdande plats i klippböckerna.

Men samtidigt kunde användarna utnyttja klippsamlingarna för att införliva tidningsinnehållet i mer personliga livsberättelser. Ann-Margret Liljequist förhöll sig ledigt till formatets konventioner. I klippboken med volymnummer 1 har hon använt registersidorna A–C för att skapa ett personligt försättsblad med expeditionens namn som titel, de tecknade konturerna av ett isberg och en pingvin, och namnet på hennes man. På registersidorna D–F har hon över de tre spalterna skrivit en text som grupperar tidningsklippens innehåll i två delar – dels perioden före avresan, dels de första anhalterna på resan till Antarktis – och anger på vilka sidor materialet återfinns. Ett uppslag lite längre fram innehåller uppgifter om expeditionens deltagare och på registersidorna N–Q har ett stort foto klistrats in på makarna ombord på fartyget *Norsel* då det ankrade i London före avfärden till Kapstaden. Ett brev infogat under fotografiet och adresserat till ”Mrs. Liljequist” från Jean M. Fortt vid Royal Geographic Society innehåller lugnande ord om att resan hittills verkar gå bra (se bilden på föregående sida). På ett annat uppslag finns en artikel med bild på Ann-Margret, Gösta och den elva månader gamla sonen. Artikeln kommer ur *Aftonbladet* 1949 och är försedd med rubriken ”2 hela år till vi träffas igen”. I artikeln citeras hon med orden: ”Det tar visserligen en förfärlig tid tills vi får ses igen, men det personliga får naturligtvis vika för en chans som denna”.

Genom Ann-Margret Liljequists klipp är det sedan möjligt att följa de delvis dramatiska händelserna under expeditionen: husbyggandet i Maudheim under svåra förhållanden, strapatsfärderna på isen, en olycka då tre av deltagarna omkom. Kanske som en motvikt till denna dramatik har hon

på ett par ställen klistrat in remsor från den tecknade serien ”Från Disneys djurvärld”, som förekom i tidningarna: förmänskligade pingviner i dråpliga och romantiska situationer. På detta sätt påminner vissa av klippböckerna i Vetenskapsakademiens arkiv om besläktade, äldre medieformer, som *scrapbooks* eller minnesalbum som genom ett mer blandat mediematerial och personliga tillägg dokumenterar händelser i det privata och offentliga livet. I dagens medielandskap föredrar många att dela nyheter, händelser och minnen via Facebook och andra digitala kanaler, men det märks även en retrotrend där saxen, klisterburken och pappershäftet på nytt har kommit till användning.

Klippböckerna har fört en obemärkt tillvaro men samtidigt utgjort en källa till glädje för vetenskapshistoriker på jakt efter svårtillgängligt material – ett slags arkiv i arkivet. Före digitaliseringens tid kunde en bok med tidningsurklipp om en vetenskaplig händelse eller en karriär spara många timmars vevande på apparaterna med mikrofilmade tidningslägg. Men lika lite som andra arkiv erbjuder klippböckerna någon omedierad tillgång till det som en gång varit. Klippböckernas vetenskapshistoria är beroende av sin tids mediala och samhällsliga villkor, och de berättelser som skapas när man för samman tidningsurklippen med annat material är inga neutrala utsagor om det förflutna. Att överta deras historiska minne är därför inte oproblemiskt, men de kan fortfarande vara användbara för historikern samtidigt som de fascinerar i sin rörelse mellan vetenskapens privata och offentliga rum.

★

Anke te Heesen har beskrivit klippsamlingarnas historia i *The Newspaper Clipping: A Modern Paper Object* (Manchester, 2014). Hur tidningsklippen användes, betraktades, samlades och ordnades har skildrats ingående av Johan Jarlbrink i ”Historien i tidningsklipp – tidningsklipp i historien: Klipp i arkiv, dagbok och bokfilm”, *Historisk tidskrift*, vol. 130:3, 2010. Han undersöker också tidningsklipparnas vardagliga arbete och underordnade position i relation till skrivande publicister i ”Avklippa från historien: Tidningsklippare och tidningsklipp i 1800-talets press”, *Nordicom-Information*, vol. 31:4, 2009. Den med tidningsklippboken närbesläktade medieformen *scrapbook* behandlas i Ellen Gruber Garvey, ”Scissoring and scrapbooks: Nineteenth century reading, remaking and recirculating”, i Lisa Gitelman & Geoffrey B. Pingree (red.), *New Media 1740–1915* (Cambridge, MA, 2003).